

Boekbespreking

Luisterende sociologen

Paul Lucardie

Thierry Kochuyt en Koen Abts (2017) *Ongehoord populisme*. Brussel: Academic and Scientific Publishers. 262 pagina's, €34,95, ISBN 9789057186295.

De Leuvense sociologen Thierry Kochuyt en Koen Abts hebben met hun boek een originele bijdrage geleverd aan onze kennis over populisme. Via uitvoerige semi-structureerde gesprekken met Vlaams Belang-kiezers in Antwerpen – opmerkelijk genoeg reeds afgenomen in 2004 – komen we meer te weten over hun drijfveren en hun politieke opvattingen. Door kwantitatief kiezersonderzoek hadden we hier al een beeld van, maar dat wordt door dit kwalitatieve en ‘verstehende’ onderzoek aangevuld en soms bijgesteld.

Via een quotasteekproef in verschillende delen van de Antwerpse agglomeratie werden 37 min of meer trouwe kiezers van het VB (Vlaams Belang of Vlaams Blok, zoals het tot 2004 heette) thuis bezocht en ondervraagd. De interviewers – vermoedelijk studenten of studentes, maar helaas vertellen de auteurs daar weinig over – stelden bepaalde onderwerpen aan de orde: ten eerste de leefsituatie in de wijk, ten tweede de positie van migranten en de verzorgingsstaat, ten derde de democratie en de politiek, en ten slotte natuurlijk het VB zelf. In de hoofdstukken 2, 3 en 4 worden de opvattingen van de kiezers over deze drie thema's uitvoerig beschreven en geduid. In het vijfde en laatste hoofdstuk plaatsen de auteurs de uitkomsten in een theoretisch kader – dat in het eerste hoofdstuk al aangeduid werd – en extrapoleren die naar de meer recente ontwikkelingen: de neergang van het VB en de opkomst van een concurrerende partij, de Nieuw-Vlaamse Alliantie (N-VA).

Het onderzoek bevestigt de verwachting dat het electoraat van het VB verre van homogeen is. De onderzoekers hebben bewust naar kiezers in zeer verschillende buurten gezocht en vinden naast overeenkomsten opvallende verschillen met name tussen de nogal verloederde oude volksbuurten in of vlakbij de binnen-

stad enerzijds en de welvarende, groene randgemeenten (Brasschaat en Schoten) anderzijds. Alle VB-kiezers maken zich zorgen over de veranderingen in de stad en wijten die vooral aan de inwijkelingen (zoals migranten in Vlaanderen vaak genoemd worden) én aan de politici die de belangen van de oorspronkelijke bewoners niet meer serieus lijken te nemen. Ze verwijten die politici bovendien dat ze hun partij, het VB, via het *cordon sanitaire* buitenspel gezet hebben.

De dertien kiezers in de volksbuurten ervaren de verloedering in hun eigen omgeving en voelen zich – niet geheel ten onrechte lijkt me – slachtoffers en verliezers. Het ontbreekt hen aan de middelen om elders werk en een woning te zoeken. Negen respondenten hebben fysiek geweld of diefstal meegemaakt, in hun perceptie meestal door migranten veroorzaakt. Niet zo gek dat zij zich steeds minder thuis voelen in de buurt waar ze vaak hun hele leven hebben doorgebracht. Hun afkeer van vreemdelingen is volgens de auteurs niet per se een vorm van racisme, maar wel van xenofobie: de VB-kiezers wijzen de Ander af, tenzij die zich aan hun waarden en normen aanpast, zoals een gast zich aan de regels van de gastheer hoort aan te passen. Ze accepteren wel 'goede' vreemdelingen zoals de Turk die een buurtwinkel begint of de eigenaar van een Chinees restaurant, maar niet de Marokkaanse jongeren die op straat rondhangen, of hun ouders wanneer die (wellicht ten onrechte) aanspraak maken op een uitkering of een sociale woning. En soms (lang niet altijd) vrezen ze ook concurrentie op de arbeidsmarkt.

De beter gesitueerde VB-kiezers zien zelden migranten in hun groene buurt, en willen dat graag zo houden. Ze koesteren een nog meer ongedifferentieerde en ongenueanceerde afkeer van 'de Ander' dan de bewoners van de volksbuurten. De auteurs noemen het 'defensieve distantiëringsxenofobie', de Tsjechische politoloog Jiří Kozák gebruikt hiervoor de term 'platonische xenofobie', naar analogie van de platonische liefde die zonder lichamelijk contact bestaat. Deze VB'ers vinden ook dat de immigranten te vaak een beroep doen op de voorzieningen van de verzorgingsstaat, die mede daardoor onbetaalbaar dreigt te worden, maar koppelen xenofobie aan een liberaal getint productivisme, oftewel een individuele prestatie-ethiek. Ze menen – ten onrechte, zo stellen de auteurs – dat migranten vaak voorgetrokken worden door de overheid.

Niet alle VB-kiezers blijken doorgewinterde en overtuigde aanhangers van de partij. Sommigen – juist ook in de volksbuurten – hebben kritiek op haar ongenueanceerde en racistische uitspraken en op de grove stijl van haar leiders, met name Filip Dewinter. Ze stemden op het VB om hun problemen te signaleren en een protest te laten horen, maar koesteren ook twijfels. Het zijn waarschijnlijk met name deze signaal- of protestkiezers die uiteindelijk het VB in de steek lieten en na 2006 op een minder radicale maar ook enigszins populistische en nationalistische nieuwe partij, de Nieuw-Vlaamse Alliantie (N-VA), gingen stemmen, zo speculeren de auteurs. Voor de N-VA zijn niet de migranten maar de Walen de zondebok die

de grootste problemen veroorzaakt. Jammer genoeg werd het onderzoek al in 2004 afgesloten (waarom eigenlijk?), zodat de auteurs deze speculatie niet bij hun respondenten konden verifiëren. Sindsdien is het electoraat van het VB in Vlaanderen gekrompen van 18% (17 zetels in de Kamer van Afgevaardigden) in 2007 naar 6% (3 zetels) in 2014. Het ligt voor de hand dat de achtergrond en de opvattingen van zijn kiezers daarbij ook veranderd zijn.

In het laatste hoofdstuk bieden Kochuyt en Abts een politiek-psychologische verklaring voor het populisme van de VB-kiezers, waarbij ze zich laten inspireren door de theorieën van Girard, Scheler en Nietzsche. Langdurige frustratie over eigen onmacht zou zich uiten in ressentiment en woede op de buitenwereld en de grote zondebok, de Ander (met een hoofdletter). Dit ressentiment wordt 'politiek gekapitaliseerd' door het VB.

Hoewel ik het een knap opgebouwd en elegant betoog vind, heb ik toch een paar kanttekeningen. In de eerste plaats lijkt het me niet zo aannemelijk om de platonische xenofobie van de beter gesitueerde VB-kiezers aan ressentiment en onmacht toe te schrijven. Zij hebben immers weinig te klagen over hun eigen buurt en leefomstandigheden. De bewoners van de volksbuurten hebben wel reden tot klagen, vooral als ze ook zelf slachtoffer waren van criminaliteit. Echter, hun stemgedrag hoeft niet per se irrationeel geduid te worden. Men zou het wellicht ook als rationele keuze kunnen beschouwen. Dat is mijn tweede kanttekening. Als gevestigde partijen hun problemen niet blijken op te lossen, waarom zouden deze ontevreden kiezers dan niet eens een andere partij proberen? Dat zou een rationele afweging zonder ressentiment of xenofobie kunnen zijn.

Als men deze kritiek wat zwaarder aanzet, zou men zich af kunnen vragen of de auteurs hun streven naar onbevooroordeeld luisteren en 'klachten aanhoren zonder ze gelijk in diskrediet te brengen' (p.51) wel helemaal waar kunnen maken. Sluipen vooroordelen tegen het VB niet toch hun interpretatie binnen? Enkele voorbeelden. De VB'ers hebben de principes van vrijheid, gelijkheid en inspraak 'gekaapt en zodanig verdraaid dat ze uiteindelijk instrumenteel worden bij de argumentatie van extreem-rechts' wanneer ze inspraak over de eigen buurt eisen en de vermeende voorkeursbehandeling van migranten veroordelen (p. 163). Wanneer respondenten het vonnis tegen het VB afkeuren en zich beklagen dat er geen scheiding der machten meer is – 'al die rechters worden toch politiek benoemd' (p. 228) – stellen de auteurs vast dat zij geen respect hebben voor 'een rechtsstaat die "checks en balances" inbouwt, alles draait om het volk' (p. 229), terwijl men ook het omgekeerde zou kunnen concluderen: de VB-kiezers zien (ten onrechte wellicht) dat de rechtsstaat juist door de andere partijen ondermijnd wordt. Kochuyt en Abts menen voorts dat hun respondenten de democratie hebben 'geherdefinieerd als de absolute macht van de meerderheid, dus het recht van de sterkste' (p. 239), terwijl men ook zou kunnen zeggen dat ze teruggrijpen op de

oudste definitie van democratie, namelijk die van Plato. En uit de vaak door hun respondenten gehanteerde vergelijking van migranten en autochtonen met (respectievelijk) gasten en gastheer in een huis leiden de auteurs af dat de VB-kiezers eisen 'dat de vreemden zich schikken in de maatschappelijke gehorigheid die de ingezetenen voorschrijven' (p. 142). Dit beeld van gast en gastheer impliceert naar mijn idee echter geen eenzijdige onderwerping maar eerder een asymmetrische reciprociteit: een gastheer verwacht weliswaar dat zijn gasten zich aan de regels van het huis aanpassen maar probeert het hen ook naar de zin te maken en hun wensen te vervullen.

Mogelijk vindt de lezer nu dat ik een te rooskleurig beeld van de VB'ers schets. Dat kan zo zijn. Niet valt uit te sluiten dat de respondenten hun racistische en extremistische meningen niet vrijelijk geuit hebben maar zich matigden vanwege 'sociale wenselijkheid'. Ze konden vermoeden dat hun interview(st)ers – zoals de meeste studenten – progressieve opvattingen koesterden en in elk geval racisme af zouden keuren, en hielden daar rekening mee. De auteurs behandelen dit probleem niet en vertellen weinig of niets over de achtergrond en training van hun interviewers.

Deze kritische kanttekeningen nemen niet weg dat ik het boek van harte wil aanbevelen. Het is – ondanks het feit dat de gebruikte data relatief oud is – niet alleen actueel en relevant, maar ook zeer leesbaar. De auteurs hanteren een vlotte stijl, met af en toe briljante beschrijvingen – zoals 'de islam als braakbal' (p. 153). Het lijkt wenselijk dat hun onderzoek navolging krijgt in Nederland, bijvoorbeeld in Rotterdam of Almere. Ook daar valt een tweedeling te verwachten binnen het electoraat van de PVV. Mogelijk neigen de beter gesitueerde kiezers sinds kort naar Forum voor Democratie, terwijl de aanhangers van Wilders in de volksbuurten hem trouw blijven of niet meer gaan stemmen. Het is maar een hypothese. Sociologen en politicologen kunnen nog heel wat leren door beter te luisteren.

Paul Lucardie studeerde sociologie aan de Rijksuniversiteit Groningen en promoveerde in de politicologie aan Queen's University, Kingston (Canada). Sinds 1979 is hij werkzaam bij het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen. Hij publiceerde onder meer *Democratic Extremism in Theory and Practice* (2014) en (samen met Gerrit Voerman) *Populisten in de polder* (2012).

E-mail: apm.lucardie@gmail.com